

ก้าวแรกแห่งการกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช:

จากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก

มนตรี สังข์ทอง ^{1*} และ ศศิพันธ์ ศาสตร์สาร ²

¹ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ประเทศไทย

² คณะบริหารธุรกิจและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ประเทศไทย

The first step of sovereignty declaration of King Taksin the great:

From Wat Pichai to Ban Phran nok

Montri Sangthong ^{1*} and Sasinan Sastsara ²

¹ Faculty of Science and Technology, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi, Thailand

² Faculty of Business Administration and Information Technology, Rajamangala University of Technology

Suvarnabhumi, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 7 September 2018

Revised 10 February 2020

Accepted 21 February 2020

คำสำคัญ

พระยาตาก

การกู้เอกราช

บ้านโพสาวหาญ

บ้านพรานนก

วีรกรรมการสู้รบบนหลังม้า

Keywords:

Phraya Tak

Sovereignty Declaration

Ban Pho Sao Han

Ban Phran Nok

Horse fighting intrepidity

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระยาตากก่อนการยกทัพออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร ลงพื้นที่ และสัมภาษณ์เชิงลึกนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการสรุปอุปนัย (analytic induction) พบว่า สามารถแบ่งเหตุการณ์ก่อนการยกทัพออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก ได้ 9 เหตุการณ์สำคัญ คือ เหตุการณ์ที่ 1 เนเมียวสีหบดี และมังฆวนรธายกทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ที่ 2 พระยาตากถูกภาคทัณฑ์โทษ เหตุการณ์ที่ 3 พระยาตาก พระยาเพชรบุรี และหลวงสรเสนี ได้รับคำสั่งให้ไปตีสกัดทัพเรือพม่า เหตุการณ์ที่ 4 อาเพศกลางร้ายต่าง ๆ เมื่อใกล้เสียกรุง เหตุการณ์ที่ 5 พระยาตากพร้อมทหารผู้ใหญ่ได้ชุมนุมพลทหารไทยจีน ณ วัดพิชัย เหตุการณ์ที่ 6 ทัพพระยาตากตีฝ่าทัพพม่าที่บ้านหันตรา และเดินทัพไปตามทางบ้านข้าวเม่า เหตุการณ์ที่ 7 เดินทัพมาถึงบ้านสามบัณฑิต เหตุการณ์ที่ 8 เดินทัพถึงบ้านโพสาวหาญ และเหตุการณ์ที่ 9 วีรกรรมการสู้รบบนหลังม้าหนึ่งต่อหก ณ บ้านพรานนก

* Corresponding author

E-mail address:

montri.so@rmutsb.ac.th

Abstract

This research aimed to analyze and synthesize contents regarding Phraya Tak before moving the troops out of the capital city and during the moving from Wat Pichai to Ban Phran Nok. The methods used were document analysis, field survey, and deep interview with local historians or folk philosophers. The data were considered by applying analytic induction technique. It was found that there were 9 vital episodes of before moving the troops out of the capital city and during the moving from Wat Pichai to Ban Phran Nok. The first episode, Ne Myo Thihapate and *Maha Nawrahta* moved the troops attacking Krung Si Ayutthaya. The second episode, Phraya Tak was probation. The third episode, Phraya Tak, Phraya Phetchaburi, and Luang Sarasinee were commanded to resist the Burman's fleet. The fourth episode, there were bad phenomenal and ominous before the collapse of independence. The fifth episode, Phraya Tak and senior warriors mobilized Thai and Chinese combatants at Wat Phichai. The sixth episode, Phraya Tak's army broke through Burmy's army at Ban Huntra and marched the troops through Ban Khaao Mao. The seventh episode, the troops arrived Ban Sam Bandit. The eighth episode, the troops arrive Ban Pho Sal Han. The ninth episode, lastly, there was a horse fighting intrepidity of one by six at Ban Phran Nok.

1. บทนำ

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหรือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราชหรือสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 เอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ในชั้นต้นได้มีการกล่าวถึงในวีรกรรมอันเด็ดเดี่ยวของพระองค์ท่านเกี่ยวกับการกอบกู้เอกราชของชาติไทยอย่าง กว้างขวาง ทั้งนี้ ในทางวิชาการประเด็นเกี่ยวกับพระองค์ท่านมีการถกเถียง อภิปรายกันอย่างแพร่หลาย ดังนั้น “กรณีพระเจ้าตาก” จึงเป็นเรื่องที่ผู้ซึ่งชอบประวัติศาสตร์ ให้ความสนใจเป็นพิเศษอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยที่ความสนใจดังกล่าวไม่จำกัดอยู่เพียงเนื้อหาทางวิชาการหรือในพระราชพงศาวดารเท่านั้นแต่ยังขยายพื้นที่ไปยัง “ศาสตร์พิเศษ” ต่างๆ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อ “ความเชื่อ” ของผู้คนจำนวนมาก ถึงขนาดใช้เป็นข้อปฏิเสธเหตุผลทางวิชาการหรือแม้แต่พระราชพงศาวดารก็ตาม

¹ ทั้งนี้ประเด็นต่างๆ ที่มีการอภิปรายกันโดยใช้ศาสตร์ลับในการอธิบาย ก็ควรมีเหตุมีผลสอดคล้องกับความเป็นจริงเพื่อสะดวกต่อการทำความเข้าใจ อย่างเช่นกรณีที่มีเอกสารบางฉบับที่ใช้ “ศาสตร์พิเศษ” ในการอธิบาย กล่าวถึงการยกทัพพระยาตากออกจากพระนคร ความว่า “...ทัพพระยาตากทั้ง 506 ชีวิตผ่านทุ่งหันตราไปบ้านดาบ (บ้านดาบอรัญญิกในปัจจุบัน) ผ่านบ้านสามบัณฑิต และโพธิ์สาวหาญตามลำดับต่อไป...” จากข้อความข้างต้นเมื่อพิจารณาด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ย่อมเป็นไปได้หรือไม่ได้อย่างสิ้นเชิง

สำหรับปัจจุบันเอกสารเชิงวิชาการที่ใช้ในการเผยแพร่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในช่วงดังกล่าวนี้ ยังให้เนื้อหาที่แตกต่างกันไปไม่สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดังเช่น เอกสารขององค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวว่า “เดือน 12 ปีจอ พม่ายกทัพเรือลัดทุ่ง มามีรับสั่งให้พระยาเพชรบุรี พระยาราชบุรี และพระยาตาก เข้าโจมตี...” ซึ่งเอกสารหลักฐานทุกฉบับไม่ได้กล่าวถึงพระยาราชบุรี กล่าวถึงแต่ หลวงศรีเสนี เป็นต้น หรือเหตุการณ์การสู้รบที่บ้านพรานนกที่กล่าวว่าหนึ่งในห้าม้าที่สู้รบพร้อมพระยาตาก คือ หลวงชำนาญไพรสนธ์ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ชัดเจนว่า “...ครั้นรุ่งขึ้นวันจันทร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือนยี่ ขุนชำนาญไพรสนธ์ และนายกองช้างมาสวมมีภักดิ์...” ดังนั้น ถ้ายึดพระราชพงศาวดารเป็นหลักย่อมเป็นไปได้ที่ท่านจะเป็นหนึ่งในทหารที่สู้รบบนหลังม้าในวีรกรรมบ้านพรานนกหนึ่งต่อหก เป็นต้น เหตุการณ์ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความเป็นชาติไทยอยู่จวบจนปัจจุบัน สะท้อนจากพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปที่ 62 จลาจลสมัย ภาพพระยาวชิรปราการกับทหาร 5 ม้า รบพม่า 30 ม้า ความว่า²

¹ ปรามินทร์ เครือทอง, *พระเจ้าตากเบื้องต้น* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), คำนำ.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *โคลงภาพพระราชพงศาวดาร พร้อมบทขยายและบทวิเคราะห์* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550).

“ปางสมัยปวงม่านปลิ้น	อยุธยา
เห็นพิณาศนตรา	ห่อนแคล้ว
พระยาวชิรปรา	การกาจ หาญแฮ
กุมพวกพืนกั่นเกล้า	คิดพร้อมใจกันข
พืนฝ่าข้าศึกห้อม	แตกฉาน
รบริบรายทางราญ	รอดได้
พักแรม ณ บ้านพราน	นกนอก กรุงนา
ปล่อยพรรคพลหาญให้	ลาดคั่นธัญญา
มาปะปรบักษัดอน	ตามติด
ตนหนึ่งกับทหารสนิท	นับห้า
ขับแสะเลิดประชิด	ชล่าไล่ ทะลวงแฮ
หมู่มานสามสิบม้า	หมดหัวเอหนี
กรุงศรีอยุธยาแพ	ไฟรี
มากบมีสามัคคี	คิดสู้
เพียงห้าแต่หากมี	ใจร่วม หาญเฮย
อาจชนะแก้กั	ก่อตั้งกรุงธนฯ”

คณะผู้วิจัยได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของเรื่องดังกล่าวควรอิงอยู่บนรากฐานของวิชาการ จึงต้องการวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระยาตากก่อนการยกทัพออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก โดยใช้พระราชพงศาวดารเป็นหลัก ร่วมกับหลักฐานอื่นๆ ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้ สืบค้นศึกษาหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปใช้ประโยชน์และพัฒนาเป็นบทเรียนท้องถิ่นต่อไป

2. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระยาตากก่อนการยกทัพออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก มีรายละเอียดขั้นตอน ดังนี้

2.1 วิพากษ์หลักฐานและศึกษาเนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์

ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) 2) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) 3) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม 4) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล 5) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช)

ฉบับหมอบรัดเล 6) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา 7) พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) 8) พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า 9) คำให้การชาวกรุงเก่า และ 10) การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

2.2 ลงสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์เชิงลึกนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน

นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน ได้แก่ คุณมนตรี รักษาดี ผู้ริเริ่มแนวคิดก่อสร้างพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ ตำบลโพสาวหาญ อาจารย์อมรา หันตรา ปราชญ์ชาวบ้าน และพระครูพิศิษฐ์บุญญากร (หลวงพ่อทรัพย์ทวี คงเจริญถิ่น) เจ้าอาวาสวัดพรานนก

2.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อเรื่อง

ศึกษาเกี่ยวกับพระยาตากก่อนการยกทัพออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก โดยใช้การสรุปอุปนัย (analytic induction)

2.4 นำเสนอบทสรุป

สังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับก้าวแรกแห่งการกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

3. ผลการวิจัย

3.1 วิพากษ์หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาก้าวแรกแห่งการกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช: จากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก มีรายละเอียด ดังนี้

3.1.1 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) “ต้นฉบับที่ใช้จัดทำพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มนี้ ได้แก่ ประชุมพงศาวดาร ภาค 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับพิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพ คุณหญิงปฏิภาณพิเศษ (ลมุนอมาตยกุล) วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2479 โดยตรงจเทียบกับฉบับพิมพ์ปี 2503 (วันที่ 19 มีนาคม) ในการฉาบปกิฉศพ นายแม ชวลิต และนายชาย ชวลิต พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ต้นฉบับเป็นสมุดไทย จำนวน 22 เล่ม ขาดในระหว่างบางเล่ม เริ่มต้นแต่แรกสถาปนา

กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ต่อมาจนสุพรรณบุรี เจ้ากรุงธนบุรี พงศาวดารนี้สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในช่วงสมัยกรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์³

3.1.2 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) “พิมพ์ครั้งแรกชื่อ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ โปรดให้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอกพระยาสิริจุลเสวก (พัว จุลเสวก) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2480 โดยคำนำของการพิมพ์ครั้งแรกกล่าวถึงที่มาของพระราชพงศาวดารไว้ว่า พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ มีจำนวนสมุดไทยตามลำดับเป็น 22 เล่ม ขาดในระหว่างบ้างบางเล่ม เริ่มต้นแต่แรกสถาปนากรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาต่อมาจนสุพรรณบุรีสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพอเริ่มความตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็หมดฉบับ แต่สังเกตได้ว่ายังไม่สุดเรื่อง พระราชพงศาวดารฉบับนี้ มีบานพระแนกบอกไว้ว่า *ศกมัสดุ ศักราช 1157 ปีสัปตศก สมเด็จพระบรมธรรมมิกมหาราชาธิราชพระเจ้าอยู่หัว ผ่านถวัลย์ราช ณ กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา เถลิงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงชำระพระราชพงศาวดาร ดังนี้ จุลศักราช 1157 ตรงกับ พ.ศ. 2338 เป็นปีที่ 14 ในรัชกาลที่ 1 ยังมีข้อความตอนท้ายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ กล่าวเป็นบานพระแนกเพิ่มเติมไว้อีกว่า เพียงนี้เรื่องพระเพทราชากับพระเจ้าเสือทำไว้แต่ก่อน บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพิพิธพิชัย กระทำเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้ากับพระเพทราชา พระเจ้าเสือพระบรมโกศ พระเจ้าพระที่นั่งสุริยamarinทร์ ทำศักราชกัณฑ์ไป ถ้อยคำตรงนี้น่าจะหมายความว่าเรื่องที่ชำระเรียบเรียงไว้แต่ก่อนเฉพาะตอนกรุงศรีอยุธยา สดลงเพียงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือแล้วมีพระบรมราชโองการให้ท่านเจ้าพระยาพิพิธพิชัย ร้อยกรองเพิ่มเติมขึ้นอีก แต่มิได้เอาข้อความปรับปรุงเข้ากับที่แต่งไว้แต่ก่อนนั้น คงให้แยกอยู่ต่างหาก”⁴*

3.1.3 พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม "พระราชพงศาวดารกรุงสยามนี้ เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ซึ่ง J. Hurst Hayes Esq. เป็นผู้มอบให้เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม ค.ศ. 1948 (พ.ศ. 2491) โดยนายขจร สุขพานิช

³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และเอกสารอื่น ๆ (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2553), หมายเหตุต้นฉบับ.

⁴ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น ๆ (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2551), 7-8.

ซึ่งได้รับทุนจากต่างประเทศให้ไปทำการค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศอังกฤษได้พบหนังสือเรื่องนี้เข้าเมื่อพ.ศ. 2501 จึงได้ถ่ายไมโครฟิล์มเล่มต้นและเล่มปลายส่งไปให้กรมศิลปากรพิจารณา กรมศิลปากรเห็นว่า พระราชพงศาวดารฉบับนี้อาจมีประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย จึงขอให้ถ่ายไมโครฟิล์มส่งเข้ามาทั้งหมดทั้ง 30 เล่ม ต้นฉบับที่ถ่ายไมโครฟิล์มมานั้นเขียนด้วยหมึกดำในสมุดฝรั่ง เข้าใจว่าคงจะคัดลอกมาจากฉบับเดิมอีกชั้นหนึ่ง เพราะปรากฏว่า มีบอกจบเล่มสมุดไทยไว้ด้วย คือเรียงลำดับตั้งแต่เล่ม 1 เรื่อยไปจนถึงเล่ม 30 ข้อความในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ปรากฏว่าตอนต้นนั้นคล้ายกับพงศาวดารเหนือบางตอน คือเรื่องบาธรรมราชสร้างเมืองสวรรคโลกตอนหนึ่ง กับเรื่องพระร่วงอรุณราชกุมารเมืองสวรรคโลกอีกตอนหนึ่ง ตอนต้นของพระราชพงศาวดาร มีบานแพนงบอกไว้ว่า วันที่ 5๒ ค่ำ จุลศักราช 1167 ปีเถาะ นพศกเพลาค่ำเสด็จออก ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ลั่นเกล้าฯ กรมพระราชวังบวรฯ ทูลเกล้าถวายเล่ม 1 ต่อไปก็ถึงตอนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีวันเดือนปี และข้อความในตอนนี้เกือบเหมือนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ หรือซึ่งเรียกกันแต่เดิมว่า ฉบับกรมพระปรมาธิบดีฯ ผิดกันแต่ตัวเลขชื่อตำบล และพลความเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นั้น ก็มีส่วนคล้ายพระราชพงศาวดารฉบับนี้เหมือนกันแต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีข้อความแทรกเติมเข้ามาบ้าง ยกข้อความตอนหน้าไปไว้ตอนหลังบ้าง บางแห่งตัดข้อความออกเสียบ้าง ซึ่งเริ่มผิดกันตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเป็นต้นไป จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่หลังจากแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปแล้ว ก็มีข้อความเหมือนกันเป็นส่วนมาก ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาตินั้น มีข้อความเหมือนกันตั้งแต่ต้น ไปจนเสียดกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 มีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง คือ ปรากฏว่า มีบานแพนงอีกแห่งหนึ่งซึ่งแสดงว่าใน จ.ศ. 1157 (พ.ศ. 2338) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ชำระพระราชพงศาวดารตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 มาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จบเพียงให้เตรียมกองทัพไปตีเมืองละแวก บานแพนงนี้ กรมศิลปากรได้ให้ตีพิมพ์ลงไว้ในหนังสือนี้ด้วยแล้ว ดังปรากฏอยู่ในหน้า 51 และ 52 ตอนปลายคือเริ่มตั้งแต่สมัยจลาจลและสมัยกรุงธนบุรีไปจนถึง พ.ศ. 2327 อันเป็นปีที่ 3 ของรัชกาลที่ 1 ซึ่งหมดฉบับเพียงเท่านั้นนั้น ปรากฏว่า ข้อความในตอนนั้นเหมือนข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีผิดกันก็แต่พลความเล็ก ๆ น้อย ๆ และการใช้ราชาศัพท์ แต่มีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งคือ พระราชพงศาวดารฉบับนี้เขียนคำว่าศักราชไว้เฉย ๆ บาง เขียนวันไว้เฉย ๆ บาง ไม่มีตัวเลขลงไว้ว่าศักราชเท่าใด วันอะไร และขึ้นแรมเท่าใด ทั้งนี้คงจะเนื่องจากยังหาวันเดือนปีที่แน่นอนไม่ได้ จึงเว้นไว้ไม่ได้ใส่ตัวเลขลงไป ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ นั้น ไม่มีเว้นว่างไว้เช่นนี้

เข้าใจว่าในคราวชำระพระราชพงศาวดาร เมื่อหาตัวเลขวันเดือนปีที่แน่นอนไม่ได้ก็ตัดคำว่า ศักราชและวันออกไป”⁵

3.1.4 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล “พระราชพงศาวดารฉบับสองเล่มนี้ ชำระในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 โดยสมเด็จพระพนรัตน์ แห่งวัดพระเชตุพน ดอกเตอร์ แดน บีช บรัดเล (Dan Beach Bradley) มิชชันนารี โปรเตสแตนท์ ชาวอเมริกัน ได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1864) นับเป็นการจัดพิมพ์พระราชพงศาวดาร ขึ้นเป็นครั้งแรก เนื้อหาเริ่มตั้งแต่ พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา จนถึงแผ่นดินพระเจ้าตากสิน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 เล่ม ในการจัดพิมพ์ครั้งที่สองโดยภรรยาและบุตร เมื่อ พ.ศ. 2434 (ค.ศ. 1891) ได้เพิ่มเนื้อหา แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไว้ด้วย (หมอบรัดเล ถึงแก่กรรมเมื่อพ.ศ. 2416)”⁶

3.1.5 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล

พระราชพงศาวดารกรุงศรีธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล “พระราชพงศาวดารฉบับนี้เคยจัดพิมพ์ ร่วมกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นหนังสือ 2 เล่ม โดยโรงพิมพ์หมอบรัดเล เมื่อ พ.ศ. 2407 ในการพิมพ์ครั้งแรก เนื้อความจบลงที่ สิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในการจัดพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2434 จึงได้เพิ่มเนื้อความแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 จากต้นฉบับเดิม 42 เล่ม สมุดไทย พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล กล่าวความตั้งแต่ตอนเสียกรุงศรีครั้งที่ 2 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีนำทหารตีฝ่ากองทัพพม่าออกจาก วัดพิชัย และจบลงที่จ.ศ. 1154 (พ.ศ.2335) สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นเหตุการณ์ ให้พระยายมราช ยกกองทัพออกไปช่วยรักษาเมืองทวาย พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล ชำระ ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยสมเด็จพระพนรัตน์ หรือพระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน โดยใช้ต้นร่าง จากฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารที่ชำระใหม่ยังคง เนื้อความฉบับเดิม ตัดออกเป็นส่วนน้อย แต่เพิ่มข้อความมากกว่าฉบับต้นร่าง โดยเฉพาะเรื่องราว ในอันที่จะเชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและเจ้านายราชวงศ์จักรี เช่น การถวายตัวเข้ารับราชการของหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี อแซพูนท์ ขอดูตัวเจ้าพระยาจักรี ฯลฯ ซึ่งฉบับเดิมไม่มีเนื้อความเกี่ยวข้องแต่อย่างใด ส่วนเนื้อความฉบับที่สรรเสริญพระเกียรติยศ

⁵ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2507), ก-ข.

⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล (กรุงเทพฯ: ไชยสิทธิ์, 2549), คำนำ.

ของพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้สูงตั้งแต่ต้นเรื่องก็ยังคงไว้อย่างเดิมเว้นแต่ในตอนปลายแผ่นดินเท่านั้น จึงเป็นพระราชพงศาวดารที่ยกย่องพระเกียรติยศของ 2 พระองค์ในฉบับเดียวกัน⁷

3.1.6 พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา “พระราชพงศาวดารเรื่องนี้กล่าวความ ตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ฉบับเดิมจบความเพียงจุลศักราช 1152 (พ.ศ. 2333) ความต่อไปจนจบรัชกาลที่ 1 นั้น เป็นฉบับความสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชำระเพิ่มเติมไว้เมื่อ พ.ศ. 2444 ซึ่งปรากฏอยู่ในเล่มที่ 2 ของการพิมพ์ครั้งนี้ ที่มาของชื่อหนังสือพระราชพงศาวดาร มีปรากฏในตำนานพระราชพงศาวดาร พระนิพนธ์สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ⁸ ว่า

... หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ ได้ความว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระใหม่ แก้ไขเพิ่มเติมของเก่าหลายแห่ง เนื้อความบริบูรณ์ขึ้นมากข้าพเจ้าเข้าใจว่าเมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระ แล้วนำฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจ ทรงแก้ไข จึงปรากฏพระราชหัตถเลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง หอพระสมุดฯ ได้มาแค่ 22 เล่ม แต่เคราะห์ดีได้ฉบับกรมหลวงมหิศวรินทร์มาประกอบกัน ได้เนื้อความบริบูรณ์เป็นหนังสือ 42 เล่มสมุดไทย ...”

3.1.7 พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ)

พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) “หนังสือพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ)

⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2554), คำนำ.

⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 , พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548), คำนำ.

ตั้งแต่ จ.ศ. 1129-1182 เป็นเวลา 53 ปี เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ส่วนใหญ่เป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นพระราชวิจารณ์ต่อตัวจดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พระชนิษฐาในรัชกาลที่ 1 ซึ่งตามประวัติของหนังสือเล่มนี้นั้นเดิมไม่ทราบว่าเป็นผู้ใดประพันธ์ไว้ แต่รัชกาลที่ 5 ทรงใช้ความวิริยะอุตสาหะในการวินิจฉัย สอบสวนตีความในทุก ๆ ด้านของตัวอักษรสถานการณ์ ช่วงเวลาและบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสอบเทียบเคียงจากหนังสือเก่า ๆ และจดหมายเหตุ หมายรับสั่งต่างๆ จึงทราบได้ว่าผู้ประพันธ์หนังสือเล่มนี้ คือ กรมหลวงนรินทรเทวี พระชนิษฐาในรัชกาลที่ 1 หนังสือเล่มนี้ยิ่งใหญ่ในแง่ของบันทึกประวัติศาสตร์ แต่ที่ยิ่งใหญ่ไปกว่านั้น นั่นคือพระอัจฉริยภาพของรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระปิยมหาราช⁹

3.1.8 พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า

พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า “พระนิพนธ์สมเด็จพระ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ เล่มนี้มีจุดกำเนิดและผ่านการเดินทางอยู่ในเวลาเก่าหลายแหล่งแห่งที่ ครั้งแรกนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้พงศาวดารพม่าเทียบเคียงร่วมกับพงศาวดารไทย เป็นต้นฉบับทรงเรียบเรียงใหม่ชื่อ **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6** ให้นายพลโท พระยาสิทธิราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2460 ทรงเพิ่มเนื้อหาประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 แต่งใหม่ชื่อ **พงศาวดารเรื่องเรารบพม่า** จัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2463 โดยแบ่งเป็น 2 เล่ม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงรับพิมพ์เล่ม 1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงรับพิมพ์เล่ม 2 (สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์) ต่อมาได้ทรงตรวจแก้อีกครั้ง (อันเป็นครั้งสุดท้าย) เรียกชื่อใหม่ว่า **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า** แล้วโปรดให้พระยาโชฎีกราชเศรษฐี (มัน เลหาเศรษฐี) จัดพิมพ์ในวาระพิธีช้ายิดของท่านมหาอำมาตย์ตรีผู้นี้เอง เป็นหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่าพ.ศ. 2471 ฉบับครุฑที่ถือเป็นแม่พิมพ์ใช้พิมพ์ซ้ำต่อกันมาหลายครั้ง เป็นประโยชน์ในทางความรู้พงศาวดารเป็นสำคัญ . . .”¹⁰

จากที่กล่าวมาข้างต้นพระราชพงศาวดาร และหลักฐานที่เกี่ยวข้องแต่ละฉบับ ซึ่งเป็นเอกสารหลักที่สำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชาติไทยในแต่ละยุคสมัย สำหรับในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในช่วงก่อนกรุงศรีอยุธยาล่มสลายและการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนกนั้นเป็นช่วงต้นรัชกาลหลักฐานดังกล่าวจึงมีความน่าเชื่อถือ

⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ)*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2552), คำนำ.

¹⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า* (กรุงเทพฯ: ไทย ควอลิตี้ บุ๊คส์ (2006), 2556), คำนำ.

กว่าในช่วงปลายรัชสมัยของพระองค์ท่าน ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงใช้เอกสารและหลักฐานดังกล่าว ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระยาตากก่อนการยกทัพออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนกเพื่อพัฒนาเป็นบทเรียนท้องถิ่นต่อไป

3.2 การวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระยาตากก่อนการยกทัพ ออกจากพระนคร และระหว่างการยกทัพจากวัดพิชัยสู่บ้านพรานนก แบ่งออกเป็น 9 เหตุการณ์ ดังนี้

3.2.1 เนเมียวสีหบดี และมังมหานรธาได้รับคำสั่งจากพระเจ้าอังวะให้ยกทัพตี กรุงศรีอยุธยา

จากการวิเคราะห์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)¹¹ และ พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า¹² มีความสอดคล้องกัน สรุปได้ดังนี้ เมื่อปีพุทธศักราช 2308 กองทัพ พม่าเสด็จศึกสงครามตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ทัพหนึ่ง ตั้งอยู่ที่เมืองทวายทัพหนึ่ง พระเจ้าอังวะ เห็นกรุงศรีอยุธยาอ่อนแอจึงรับสั่งให้ เนเมียวสีหบดี ยกทัพจากเมืองเชียงใหม่ ลงมาตีเมืองตาก ผ่านเมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์ และไปตั้งทัพรออยู่ที่ค่ายปากน้ำพระประสบ และรับสั่งให้ มังมหานรธา นำทัพจากเมืองทวาย เข้าตีเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองธนบุรี และไปตั้งทัพรออยู่ที่ค่ายสิกกุ เพื่อรอเข้าตีประชิดกรุงศรีอยุธยาทั้งสองด้าน

3.2.2 พระยาตากถูกภาคทัณฑ์โทษ เนื่องจากยิงปืนใหญ่โดยไม่แจ้งศาลาลูกขุนก่อน

จากการวิเคราะห์พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) และพงศาวดารเรื่องไทยรบ มี รายละเอียด ดังนี้

พระยาตากสินเป็นเจ้าหน้าที่รักษาการด้านตะวันออกอยู่ที่วัดเกาะแก้ว(ตรงหน้าวัด สุวรรณข้ามฟาก) เห็นพ่ายกเข้ามาก็เอาปืนใหญ่ยิงเข้าศึกไม่มาบอกศาลาลูกขุน มีโทษฟ้อง เกือบจะต้องถูกลงโทษ หากว่าได้มีบาเหน็จความชอบมา จึงได้รับกรุณาเพียงภาคทัณฑ์โทษไว้¹³

ประเด็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ความว่า คำว่า ที่เรียกว่าแผ่นดินตัน หมายความว่า พระเจ้ากรุงธนบุรี เรื่องที่เล่าต่อไปถึงจะยิงปืนต้องบอกศาลา

¹¹ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และเอกสารอื่นๆ, 375-377.

¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 384.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 401.

มีในที่อื่นคล้ายกัน เช่น จดหมายหลวงอุดม และมีคำเล่าถึงเรื่อง หม่อมเพ็ง หม่อมแมน เป็นคน ขวัญอ่อนกลัวปืน ข้อนี้นับเป็นพยานอีกเรื่องหนึ่ง¹⁴

จากการสังเคราะห์เอกสารดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ ดังนี้

พระยาตากได้รับคำสั่งให้คุ้มกันพระนครด้านตะวันออก ตั้งทัพ ณ วัดเกาะแก้ว เมื่อเห็น พม่ายกกองทัพใกล้เข้ามาถึงสั่งให้ทหารเอาปืนใหญ่ยิงเข้าศึก โดยไม่ได้แจ้งศาลาลูกขุนก่อนมี ผู้ทูลฟ้องกับพระเจ้าเอกทัศเกือบจะต้องถูกลงโทษหากแต่มีความดีความชอบมาก่อน จึงถูก ภาดทัณฑ์โทษไว้

3.2.3 อาเพศ ลางร้ายต่าง ๆ เมื่อใกล้เสียกรุง

มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติช มิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล คำให้การชาวกรุงเก่า มีรายละเอียด ดังนี้

. . . ด้วยอายุแผ่นดินกรุงพระนครศรีอยุธยาถึงกาลขาด จึงอาเพศ ให้เห็นประหลาดเป็นนิมิตพระประธานวัด (พระ) เจ้าหนั่งเชิง น้ำ พระเนตรไหลลงมาจนพระนาภี ในวัง วัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น พระบรมไตรโลกนาถพระอู่ระแตก ดวงพระเนตรตกลงมาอยู่ที่ตัก เป็นอัศจรรย์ พระเจดีย์วัดราชบูรณะนั้น กาบิณมาเสียบตายบน ปลายยอดโดยอาเพศ หนึ่งรูปพระนเรศวรเจ้าโรงแสงใน กระที่บ พระบาทสนั้นไปทั้ง 4 ทิศ อากาศก็วิปริตไปต่างๆ บอกเหตุบอกกลาง จะเสียกรุง. . .¹⁵

. . . ด้วยอายุแผ่นดินกรุงพระนครศรีอยุธยาถึงกาลขาด จึงอาเพศ ให้เห็นประหลาดเป็นนิมิต. พระประธานวัดเจ้าพระนางเชิง น้ำ พระเนตรไหลลงมาจนพระนาภี ในวังนั้นวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น พระบรมไตรโลกนาถ พระอู่ระแตก ดวงพระเนตรตกลงมา อยู่ที่ ตักเป็นอัศจรรย์ พระเจดีย์วัดราชบูรณะนั้น กาบิณมาเสียบตาย บนปลายยอดโดยอาเพศ หนึ่ง รูปพระนเรศวรเจ้าโรงแสงใน กระที่บพระบาทสนั้นไปทั้งสี่ทิศ อากาศก็วิปริตไปต่างๆ บอกเหตุ บอกกลางจะเสียกรุง . . .¹⁶

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ)*, 42.

¹⁵ *พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม*, 638.

¹⁶ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล*, 432.

... เมื่อใกล้จะเสียพระนครศรีอยุธยา นั้น เกิดกลางร้ายต่าง ๆ คือ พระพุทธปฏิมากรใหญ่ที่วัดพนัญเชิง มีน้ำพระเนตรไหล พระพุทธปฏิมากรดีโลกนาค ซึ่งแกะด้วยไม้พระศรีมหาโพธิ์นั้น พระทรวงแยกออกเป็นสองภาค พระพุทธปฏิมากรทองคำเท่าตัวคนและ พระพุทธสุรินทร์ซึ่งหล่อด้วยนาคอันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังนั้น มีพระฉวีเศร้าหมอง พระเนตรทั้งสองหลุดหล่นลงอยู่บนพระหัตถ์ มีกาสองตัวตีกัน ตัวหนึ่งบินโผลงตรงยอดเหมฉัตรเจดีย์ที่วัดพระธาตุ ออกสวมลงตรงยอดพระเจดีย์เหมือนดังคนจับเสียบไว้ เทวรูปสมเด็จพระนเรศวรนั้นมีน้ำพระเนตรไหล และแปลงศัพท์สำเนียงเสียงอันดัง อสนีบาตตกลงหลายครั้งหลายหน . . . ¹⁷

จากการวิเคราะห์หลักฐานดังกล่าวข้างต้น พบว่า มีการเกิดอาเพศกลางร้ายต่าง ๆ ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล และคำให้การชาวกรุงเก่า มีเนื้อหาไปในทิศทางเดียวกันแต่แตกต่างกันในรายละเอียด โดยคณะผู้วิจัยได้ยึดพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล เป็นหลัก เนื่องจากคำให้การชาวกรุงเก่าตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรางราชานุภาพ มีพระราชวินิจฉัยว่าเป็น “คำให้การของคนหลายคน มิใช่แต่ขุนหลวงหาวัดพระองค์เดียว” ซึ่งถูกจับไปเป็นเชลย ณ ประเทศพม่า แล้วถูกสอบถามถึงเรื่องราวและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ¹⁸ รายละเอียดบางส่วน จึงมีความคลาดเคลื่อนจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเล ซึ่งได้ชำระในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยสมเด็จพระพนรัตน์แห่งวัดพระเชตุพน ¹⁹ โดยเนื้อหาดังกล่าวสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม โดยคณะผู้วิจัยสังเคราะห์รายละเอียดได้ดังนี้

เมื่อใกล้จะเสียกรุงศรีอยุธยา นั้น ได้เกิดอาเพศกลางร้ายต่าง ๆ ได้แก่ หลวงพ่อโต วัดพนัญเชิงมีน้ำพระเนตรไหลจนถึงพระนาภี พระพุทธปฏิมากรดีโลกนาคซึ่งแกะด้วยไม้พระศรีมหาโพธิ์พระอรุระแตกแยกเป็นสองภาคดวงพระเนตรตกลงมาอยู่ที่ตัก ยอดฉัตรเจดีย์วัดราชบูรณะ

¹⁷ คำให้การชาวกรุงเก่า, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และเอกสารอื่นๆ, 574.

¹⁸ สมเด็จพระ กรมพระยาตำรางราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 429-436.

¹⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล, คำนำ.

มีกาบินมาเสียบตาย เทวรูปสมเด็จพระนเรศวรในโรงแสงกระทีบพระบาทสนั้นไปทั้งสี่ทิศ อากาศ
กวีปริตแปรปรวน

3.2.4 พระยาตาก พระยาเพชรบุรี และหลวงสรเสนี ได้รับคำสั่งให้ไปตีสกัด ทัพเรือพม่า

คณะผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันห่มมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า มีรายละเอียด ดังนี้

ครั้น ณ เดือน 12 พุทธศักราช 2309 ในกรุงจึงแต่งทัพเรือให้พระยาตาก พระยาเพชรบุรี หลวงสรเสนี ออกไปตั้งอยู่วัดใหญ่ คอยสกัดตีเรือรบพม่าซึ่งขึ้นลงหากัน หนึ่งพม่าค่ายบางไทร วัดโปรดสัตว์ยกทัพมาลงทุ่ง พระยาเพชรบุรี ยกออกตั้งอยู่ ณ ค่ายวัดสังกวาดก็ตายในที่รบ พระยาตาก หลวงสรเสนี ถอยมาแอบดูหาช่วยหนุนไม้ แล้วไปตั้งอยู่วัดพิชัย . . .²⁰

ครั้น ณ เดือน 12 แต่งทัพเรือให้พระยาตาก พระยาเพชรบุรี หลวงสรเสนี ออกไปตั้งอยู่ วัดใหญ่ คอยสกัดตีเรือรบพม่าซึ่งขึ้นลงหากัน หนึ่งพม่าค่ายบางไทร วัดโปรดสัตว์ ยกทัพเรือ มาลงทุ่ง พระยาเพชรบุรีออกตี ณ วัดสังฆาวาส ก็ตายในที่รบ พระยาตาก หลวงสรเสนี ถอยมาแอบดู หาช่วยหนุนไม้แล้วไปตั้งอยู่ ณ วัดพิชัย²¹

ครั้นเดือนสิบสอง แต่ทัพเรือให้พระยาตาก พระยาเพชรบุรี หลวงสรเสนี ออกไปตั้งอยู่ วัดใหญ่ คอยสกัดตีเรือรบพม่า ซึ่งขึ้นลงหากัน หนึ่งพม่าค่ายบางไทร วัดโปรดสัตว์ยกทัพเรือมาลงทุ่ง พระยาเพชรบุรียกออกตี ณ วัดสังฆาวาส ก็ตายในที่รบ พระยาตาก หลวงสรเสนีถอยมาแอบดู หาช่วยหนุนไม้ แล้วไปตั้งอยู่ ณ วัดพิชัย²²

. . . ครั้นถึง ณ เดือน 12 หน้าหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาตากเลื่อนที่ เป็นพระยากำแพงเพชร แล้วตั้งให้เป็นนายกองทัพเรือ ให้พระยาเพชรบุรีเป็นกองหน้า ให้ หลวงสรเสนีเป็นกองหนุน ยกทัพเรือออกจากพระนคร ให้ไปพร้อมทัพกันอยู่ ณ วัดป่าแก้ว คอยตีเรือทัพพม่าซึ่งจะขึ้นลงไปมาหากัน ขณะนั้นเรือรบกองทัพพม่ารำมัญญ ยกขึ้นแต่ค่ายบางไทร และค่ายขนอนหลวงวัดโปรดสัตว์มาถึงกลางทุ่งตรงวัดสังฆาวาส พระยาเพชรบุรีกองหน้า จึงให้ แจ้วเรือรบในกองของตัวห้าลำเข้าตีเรือรบพม่า และเรือพวกทัพพม่ารำมัญญนั้นมาก ก็เข้าล้อมเรือ

²⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันห่มมาศ (เจิม) และเอกสารอื่นๆ, 379 .

²¹ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, 636.

²² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล, 430-431.

กองพระยาเพชรบุรีเข้าไปได้รับกันเป็นสามารภ และพลทัพไทยกับพลพม่ารามัญฆ่าฟันกันตายลง ทั้งสองฝ่าย กองพระยากำแพงเพชร หลวงศรีเสนา จอตรอดูเสีย หาเข้าช่วยหนุนกันไม่ พม่าเอา หม้อดินดำติดเพลิงทิ้งลงในเรือพระยาเพชรบุรี ดินลวกเอาไฟรพลป่วยโดดลงน้ำ พม่าได้ที่ก็ฆ่า แทงไทยในเรือในน้ำตายเป็นอันมาก จับตัวพระยาเพชรบุรีเรื่องได้ยู่คงพันแแทงไม่เข้า จึงเอา ไม้หลาวเสียบทางทวารหนักถึงแก่ความตาย และขณะรบกันวันนั้นข้างพม่าตายสี่สิบเอ็ดคน ข้างไทยตาย 70 เศษ และกองพระยากำแพงเพชรกับหลวงศรีเสนา ก็ยกขึ้นไปตั้งอยู่ ณ วัดกรวย วัดพิชัย หากกลับเข้ากรุงไม่ เลยตั้งค่ายอยู่ที่นั้น . . .²³

ถึงเดือน 12 เวลานั้นหัวมทุ้ง ได้ข่าวเข้ามาในกรุงเทพฯ ว่าพม่ายกทัพเรือลัดทุ่งหนีทางปืน ขึ้นมาจากค่ายที่บางไทร และที่ขนอนหลวงวัดโปรดสัตว์ ทำนองจะมาตรวจเตรียมล้อมกรุง ข้าง ด้านตะวันออก พระเจ้าเอกทัศจึงตรัสสั่งให้พระยาเพชรบุรีคุมกองทัพเรือกองหนึ่ง พระยาตากสิน คุมกองหนึ่ง ยกออกไปตั้งที่วัดป่าแก้ว (เรียกกันเป็นสามัญว่าวัดใหญ่) คอยสกัดตีกองทัพพม่าที่ ยกมาทางท้องทุ่ง ครั้นพม่ายกมาอีกคราวหนึ่ง พระยาเพชรบุรีจะยกทัพเรือออกไปตีกองทัพพม่า พระยาตากสินเห็นว่าเหลือกำลัง พระยาเพชรบุรีไม่ฟัง ขียนยกออกรบพม่าที่ริมวัดสังฆาวาส กองทัพ พม่ามากกว่าก็เข้าล้อมพระยาเพชรบุรีไว้ แล้วเอาหม้อดินดำทิ้งลงไปใเรือพระยาเพชรบุรี ดิน ระเบิดเรือแตก พระยาเพชรบุรีตายในที่รบ พวกกองทัพที่เหลือตายก็แตกหนี ส่วนกองทัพพระยา ตากสินก็หาเข้ารบกับพม่าไม่ ถอยกลับมาตั้งอยู่ที่วัดพิชัย . . .²⁴

จากการวิเคราะห์ทัศนะผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า พระยาตาก พระยาเพชรบุรี และหลวง ศรีเสนาได้รับคำสั่งให้มาตีสกัดทัพพม่าที่ขึ้นลงหากัน ซึ่งยกมาแต่ค่ายบางไทร และค่ายขนอน หลวงวัดโปรดสัตว์ สำหรับการยกทัพเรือมาสกัดพม่าในครั้งนี้พระยาตากคงไม่ได้มีสิทธิ์ขาด ในการบังคับบัญชาทั้งสามทัพเนื่องจากพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า กล่าวว่า พระยาตากเดือน ไม่ให้พระยาเพชรบุรียกทัพไปตีทัพเรือพม่าก็หาฟังไม่ ถ้ามีสิทธิ์ขาดในการบังคับบัญชาคงไม่เป็น เช่นนี้ สำหรับการที่พระยาตากหาเข้าไปสู้รบกับพม่าด้วย เนื่องจากท่านเป็นแม่ทัพย่อมรู้ดีถึง กำลังข้าศึกจึงไม่ได้เข้าสู้รบด้วย สำหรับเหตุการณ์การสังหาร พระยาเพชรบุรีนั้น พระราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ หมอบรัดเล และพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม ไม่ได้กล่าวถึงใน ประเด็นนี้กล่าวแต่เพียงว่าตายในที่รบ สำหรับพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า ได้กล่าวถึงการเสียชีวิตของพระยาเพชรบุรีไว้ต่างกัน คณะผู้วิจัย มีความคิดเห็นว่าถ้าเรือของพระยาเพชรบุรีถูกดินระเบิดเรือแตกย่อมยังความเสียหายต่อทัพเรือ พม่ารามัญด้วย ทั้งนี้ถ้าทิ้งหม้อดินดำติดเพลิงลงในเรือพระยาเพชรบุรีดินลวกเอาไฟรพลป่วย

²³ พระราชพงศาวดาร. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 148.

²⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 401-402.

โดดลงน้ำก็ยอมมีความเป็นไปได้เช่นกัน สำหรับวัดพิชัยหลักฐานบางฉบับเรียกว่า วัดพิไชย ปัจจุบัน คือ บริเวณวัดพิชัยสงคราม ตำบลกระมัง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยคณะผู้วิจัยได้สังเคราะห์รายละเอียดในประเด็นดังกล่าว ดังนี้

ครั้นเดือน 12 พุทธศักราช 2309 พระเจ้าเอกทัศรับสั่งให้ พระยาตาก พระยาเพชรบุรี และหลวงศรีเสนา จัดเตรียมทัพเรือออกไปตั้งอยู่วัดใหญ่คอยสกัดตีเรือรบพม่าที่ขึ้นลงหากันซึ่ง ยกมาแต่ค่ายบางไทร และค่ายขนอนหลวงวัดโปรดสัตว์ พม่ายกทัพมากลางทุ่งพระยาเพชรบุรี จะยกทัพเรือออกไปตีกองทัพพม่า พระยาตากเห็นว่าเหลือกำลังแต่พระยาเพชรบุรีไม่เชื่อ ยกออกรบพม่าที่ริมวัดสังฆาวาส กองทัพพมามากกว่าก็เข้าล้อมพระยาเพชรบุรีไว้ แล้วเอาหม้อดินดำติดเพลิงทิ้งลงในเรือพระยาเพชรบุรี ดินลวกเอาไพร่พลโดดลงน้ำ พม่าได้ก็ฆ่าทหารไทยบนเรือและในน้ำตายเป็นอันมาก พระยาเพชรบุรีตายในที่รบ พวกกองทัพที่เหลือก็แตกหนีตาย ส่วนกองทัพพระยาตาก และหลวงศรีเสนาไม่ได้เข้ารบกับพม่า แล้วยกขึ้นไปตั้งทัพอยู่ ณ วัดพิชัย

3.2.5 พระยาตากพร้อมทหารผู้ใหญ่ ได้ชุมนุมพลทหารไทยจีน ณ วัดพิชัย

คณะผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) มีรายละเอียด ดังนี้

อนึ่ง ณ วันเสาร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือนยี่ ปีจออัฐศก (จ.ศ. 1128 พ.ศ. 2309) ขณะเมื่อกรุงเทพมหานครยังมีได้เสียนั้น พระเจ้าอยู่หัวอันมีกนิหารนับในเนื้อหน่อพุทราขงกูรเจ้า ตรัสทราบพระญาณ ว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตรราย แต่เหตุอธิบดีเมืองและราษฎรมิเป็นธรรม จึงอุตสาหะด้วยกำลังกรุณาแก่สมณพราหมณาจารย์ แลพระบวรพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญเสีย จึงชุมนุมพรรคพวกพลาทหารไทยจีนประมาณ 1,000 เศษ สรรพด้วยเครื่องศาสตราอาวุธต่าง ๆ แลประกอบด้วยทหารผู้ใหญ่ นั้น พระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา หลวงราชเสนา ขุนอภัยภักดี หมื่นราชเสนหา แล้วยกออกไปตั้ง ณ วัดพิชัยอันเป็นที่มงคลมหาสถาน ด้วยเดชพระบรมโพธิสมภาร เทพดาเจ้าอภิบาลรักษาพระพุทธรักษาสิ่งงศาธุการ บันดาลให้วรราชาการทำฝนตกลงมาเป็นมหาพิชัยฤกษ์ . . .²⁵

²⁵ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น ๆ, 35-36.

หนึ่งแต่ ณ วันเสาร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือนยี่ ปีกอัฐศก ขณะกรุงเทพมหานครยังมีได้เสียนั้น พระเจ้าอยู่หัว อันมีอภินิหาร นับในเนื้อหน่อพุทธรักษาเจ้า ตรัสทราบพระญาณว่า กรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตราย แต่เหตุอธิบดีเมืองและราษฎรมีเป็นธรรม จึงอุสาหะด้วยกำลังแก่สมณพราหมณาจารย์ และบวรพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญ จึงชุมนุมพรรคพวกพลทหารจีนไทย ประมาณ 1,000 สรรพด้วยเครื่องศัสตราวุธ ประกอบด้วยทหารผู้ใหญ่ นั้น พระเชียงใหม่ (หลวง) พรหมเสนา ขุนอภัยภักดี หลวงพิชัยอาสา หมื่นราชเสนหา หลวงราชเสนหา ยกออกไปตั้ง ณ วัดพิไชย อันเป็นมณฑลมหาสถาน ด้วยเดชบรมโพธิสมภาร เทพเจ้าอันภิบาลรักษาพระบวรพุทธศาสนาก็ซ้องสาธุการ บันดาลให้วาศการท่าฝนตกลงมาเป็นมหาวิชัยฤกษ์ . . .²⁶

หนึ่งแต่ ณ วันเสาร์ ขึ้นสี่ค่ำ เดือนยี่ ปีกอัฐศก ขณะเมื่อกรุงเทพมหานครยังมีได้เสียนั้น พระเจ้าอยู่หัวอันมีอภินิหาร นับในเนื้อหน่อพุทธรักษาเจ้า ตรัสทราบพระญาณว่า กรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตราย แต่เหตุอธิบดีเมืองและราษฎรมีเป็นธรรม จึงอุสาหะด้วยกำลังกรุณาแก่สมณพราหมณาจารย์และบวรพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญ จึงชุมนุมพรรคพวกพลทหารจีนไทย ประมาณพันหนึ่ง สรรพด้วยเครื่องศัสตราวุธประกอบด้วยทหารผู้ใหญ่ นั้น พระเชียงใหม่ พรหมเสนา ขุนอภัยภักดี หลวงพิชัยอาสา หมื่นราชเสนหา หลวงราชเสนหา ยกออกไปตั้ง ณ วัดพิชัยอันเป็นมณฑลมหาสถาน ด้วยเดชบรมโพธิสมภาร เทพเจ้าอันภิบาลรักษาพระบวรพุทธศาสนาก็ซ้องสาธุการ บันดาลให้วรัชการท่าฝนตกลงมาเป็นมหาวิชัยฤกษ์ . . .²⁷

ครั้นถึง วันเสาร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ อัฐศก ศักราช 1128 ปี ในเมื่อเวลากลางวัน ๆ นั้น ฝ่ายพระยากำแพงเพชรซึ่งตั้งค่ายอยู่ ณ วัดพิชัย จึงชุมนุมพรรคพวกพลทหารไทยจีน ประมาณพันหนึ่ง สรรพด้วยเครื่องสรรพาวุธ กับทั้งนายทหารผู้ใหญ่ คือพระเชียงใหม่ หลวงพรหมเสนาหนึ่ง หลวงพิชัยอาสาหนึ่ง หลวงราชเสนหาหนึ่ง ขุนอภัยภักดีหนึ่ง เป็นหัวหน้า กับขุนหมื่นผู้น้อยอีกหลายคน จัดแจงกันคิดจะยกทัพหนีไปทางตะวันออก แต่หลวงศรีเสนาเห็นว่าไปด้วยไม่ พาพรรคพวกหนีไปอื่น พอฝนฟ้าใหญ่ตกเป็นชัยมงคลฤกษ์ . . .²⁸

. . . แผ่นดินต้นหน่อออกจากเมืองกับผู้คนพรรคพรรค 500 มีปืนถือติดมือแต่ท่านหนีข้ามฟากไปตะวันออก ประเด็นดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์ในเรื่อง จดหมายเหตุทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ความว่า “เจ้ากรุงธนบุรีออกจากเมืองนี้ หนีออกทางตะวันออกเฉียงใต้ไปวัดพิไชย เห็นจะเป็นแห่งที่พม่าบางกว่าทางอื่น เพราะพม่าเข้ามาทางฝั่งตะวันตก แล้วจึงเดินโอบขึ้นไปข้างเหนือ ในที่นี้ดูปืนน้อย

²⁶ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, 639.

²⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล, 9.

²⁸ พระราชพงศาวดาร. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 148.

เต็มที แต่ตัวนายยังมีปืนบอกเดี่ยวเท่านั้น คนรักษาน่าที่จะไม่มีอะไรถือ นอกจากดาบ หอก แหวน หลาว นึก . . .²⁹

“ครั้นถึงวันเสาร์เดือนยี่ ขึ้น 4 ค่ำ ปีกอ พ.ศ. 2309 พระยาตาก
เห็นพม่าตั้งล้อมกระชั้นเข้ามาจนจะถึงคูพระนคร จึงรวบรวม
สมัครพรรคพวกได้เบ็ดเสร็จประมาณ 500 คน . . .”³⁰

จากการวิเคราะห์สังเคราะห์จากหลักฐานหลายฉบับ คณะผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าจำนวนไพร่พลที่ติดตามพระยาตากไปด้วยประมาณ 1,000 เศษ เนื่องจากไปที่บ้านพรานนกแล้วทัพพระยาตากได้ปะทะกับทหารพม่าที่ยกทัพมาจากบางคางประมาณ 2,000 เศษ ตามความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล และพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ดังนั้นถ้ากำลังพลทหารประมาณ 500 เศษ ก็ถือว่าน้อยมากโอกาสในการเสียเปรียบย่อมสูงและไม่ได้มีเวลามากในการเตรียมการรบที่บ้านพรานนกเนื่องจากการสู้รบแบบฉับพลัน ทั้งนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า

จำนวนไพร่พลที่ติดตามพระยาตากไปด้วยกันนั้น ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศกล่าวว่าไปถึง 1,000 คน (69: 2) แต่พระราชพงศาวดารรุ่นที่ชำระหลังจากนั้นมิได้ระบุจำนวนไว้อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานใกล้เคียงคือที่เรียกกันมาจดหมายเหตุการณ์หลวงนรินทรเทวี กล่าวว่าแผ่นดินต้นหน่อออกจากเมืองกับผู้คนพรรคพวก 500 (28: 28) ตัวเลข 500 นี้ตรงกับพระราชพงศาวดารฉบับ 2/ก 101 ซึ่งกล่าวว่ายกไพร่พลจากเมืองตากมาช่วยอยุธยาเป็น จำนวน 500 คน จึงเห็นได้ว่าเป็นตัวเลขประมาณที่เล่าขานกันมาตั้งแต่ในรัชสมัยจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์³¹

คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน อาจารย์อัมรา หันตรา ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “จำนวนไพร่พลติดตามไปประมาณ 1,000 เศษ มีความเป็นไปได้ เนื่องจากพระยาตากมีเชื้อสายจีน บริเวณที่พระยาตากยกทัพฝ่าออกมาเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีน เรียกว่า ปากคลองข้าวสาร ดังนั้นชาวจีนในบริเวณดังกล่าวได้เข้าร่วมทัพเพิ่มเติม” ซึ่งสอดคล้องกับประมุข ชุ่มเพ็งพันธุ์³² กล่าวว่า “บ้านปากคลองข้าวสารมีคนจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วย จึงจึงตั้งโรงต้มกลั่นสุราและ

²⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ), 42-43.

³⁰ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 419.

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 122-123.

³² ประมุข ชุ่มเพ็งพันธุ์, อธิบายภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 417 ปี แลหลังครั้งบ้านเมืองดี (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2544), 35.

เลี้ยงหมูขายจนมีชื่อรู้จักกันดี” ทั้งนี้คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ชุมชนคนจีนบริเวณคลองสวนพลู บางส่วนได้เข้าร่วมกับทัพพระยาตากด้วย เนื่องจากเป็นชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่ มีการกล่าวถึง ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ พันจันทนุมาศ (เจิม)³³ กล่าวว่า “อึ้งจิ้นค่ายคลอง สวนพลู 400 เศษ ชวนกันขึ้นไปทำลายพระพุทธรูปบาท เลิกเอาเงินคาคบพื้น ทองหุ้มพระมณฑป น้อยลงสิ้น ครั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบ จึงให้ว่าแก่นายค่าย ให้สืบเอาเงินทองของพระพุทธรูปบาท ส่งเข้ามา” ซึ่งประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์³⁴ กล่าวว่า บ้านคลองสวนพลูมีบ้านเรือนผู้คนหนาแน่น มีทั้ง คนไทยคนจีน แต่ตอนปลายคลองและตอนปากคลองสวนพลู ซึ่งเรียกกันว่า “ปากน้ำแม่เบี้ย” มี คนจีนอยู่มาก มีศาลเจ้าปากน้ำแม่เบี้ยเป็นแหล่งค้าขายสำคัญ มีหลวงอภัยพิพัฒน์จีนนายค่าย คุมพลทหารอาสาจีน 2,000 คน เป็นหัวหน้า

สำหรับทหารผู้ใหญ่ที่ติดตามพระยาตากออกจากพระนครตั้งแต่เริ่มต้น เอกสารบางฉบับ ก็กล่าวว่ามี 5 คน บางฉบับก็กล่าวว่ามี 6 คนบ้าง สามารถสรุปรายละเอียด ได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงรายชื่อทหารผู้ใหญ่ที่ติดตามพระยาตากออกจากพระนครจำแนกตามพระราช พงศาวดาร

พระราช พงศาวดาร	พระ เชียงเงิน	หลวง พรหมเสนา	หลวง พิชัยราชา	หลวง ราชเสนา	ขุน อภัยภักดี	หมื่น ราชเสนาหา
พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับ พันจันทนุมาศ (เจิม)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
พระราชพงศาวดาร กรุงสยาม จากต้นฉบับ ของบริติชมิวเซียม	✓	✓	✓ * เรียกว่า หลวงพิชัย อาสา	✓	✓	✓
พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรีแผ่นดิน สมเด็จพระบรมราชา ที่ 4 (สมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล	✓	✓	✓ * เรียกว่า หลวงพิชัย อาสา	✓ * เรียกว่า หลวงราช เสนหา	✓	✓

³³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ พันจันทนุมาศ (เจิม), 380.

³⁴ ประชุม ชุ่มเพ็งพันธ์, อธิบายภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 417 ปี แลหลังครั้งบ้านเมืองดี, 39.

พระราชพงศาวดาร ทหารผู้ใหญ่	พระ เชียงใหม่	หลวง พรหมเสนา	หลวง พิชัยราชา	หลวง ราชเสนา	ขุน อภัยภักดี	หมื่น ราชเสนาหา
พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2	✓	✓	✓ * เรียกว่า หลวงพิชัย อาสา	-	✓	✓ * เรียกว่า หลวงราช เสนาหา

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่าพระราชพงศาวดารทุกฉบับ ยกเว้นฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 กล่าวว่า มีทหารผู้ใหญ่มีชื่อที่ติดตามพระยาตากออกจากพระนครมีจำนวน 6 คนด้วยกัน ซึ่งเรียกในราชทินนามที่ต่างกันบ้าง เช่น หลวงพิชัยราชา บางฉบับเรียกว่า หลวงพิชัยอาสา หรือหลวงราชเสนา บางฉบับเรียกว่า หลวงราชเสนาหา หรือหมื่นราชเสนาหา บางฉบับเรียกว่า หลวงราชเสนาหา คณะผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าทหารผู้ใหญ่มีชื่อที่ติดตามพระยาตากตั้งแต่ออกจากพระนคร มีจำนวน 6 คน ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งเพิ่งชำระในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นช่วงต้นรัชสมัยของพระเจ้าตากสินมหาราช สำหรับทหารผู้ใหญ่ประกอบด้วยพระเชียงใหม่ หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา หลวงราชเสนา ขุนอภัยภักดี และหมื่นราชเสนาหา ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ความว่า

พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่ให้ข้อมูลเที่ยงตรงที่สุดในรัชสมัยนี้ เอ่ยชื่อบุคคลที่ได้ร่วมมาในกองทหารของพระยาตากเมื่อตีฝ่าวงล้อมออกจากกรุงคือ พระเชียงใหม่, หลวงพรหมเสนา, หลวงพิชัยราชา, หลวงราชเสนา, ขุนอภัยภักดี, หมื่นราชเสนาหา โดยระบุว่า คนเหล่านี้ล้วนเป็นทหารผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้คนที่คงตามเสด็จออกจากกรุงมาด้วยกัน แต่มิได้เอ่ยชื่อไว้แต่แรก มาปรากฏชื่อในภายหลังอีกดังเช่น นายบุญมี, นายทองดี, และนายแสง ทหาร หรือแม้แต่ชื่อของบุคคลที่มียศศักดิ์ ดังเช่นขุนพิพิธวิชาที่และนักกองราม เจ้ากรุงกัมพูชา ก็มาปรากฏขึ้นทีหลังเช่นกัน³⁵

จากที่หลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น คณะผู้วิจัยได้สังเคราะห์รายละเอียดในประเด็นดังกล่าว ดังนี้

ครั้นถึงวันเสาร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือนยี่ ปีจอ พุทธศักราช 2309 ณ วัดพิชัย พระยาตาก พร้อมทหารผู้ใหญ่ ได้แก่ พระเชียงใหม่ หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา หลวงราชเสนา ขุน

³⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, 243.

อภัยภักดี และหมื่นราชเสนาหา ได้ชุมนุมพลทหารไทยจีนประมาณ 1,000 เศษ พร้อมด้วยเครื่องศาสตราอาวุธต่าง ๆ ระหว่างชุมนุมฝนตกลงมาเป็นมหาพิชัยฤกษ์

3.2.6 ทัพพะยาตากตีฝ่าทัพพม่าที่บ้านหันตรา และเดินทัพไปตามทางบ้านข้าวเม่า

คณะผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 มีรายละเอียด ดังนี้

. . . จำเดิมแต่นั้นมา จึงให้ยกพลพยุหกองทัพออกจากวัดพิชัย ฝักกองทัพพะม่าออกมาเป็นเพลาย่าฆ้องยามเสาร์ ได้รับกันกับพะม่า เป็นสามารถ พะม่ามีอาจจะต้านทานพระบารมีได้ ก็ถอยไป จึงดำเนินด้วยพลทหารมาโดยสวัสดิภาพไปตามทางบ้านข้าวเม่า. . .³⁶

. . . จับเดิมแต่นั้นมาจึงให้ยกพลพยุหกองทัพออกจากวัดพิชัย ฝักกองทัพพม่าออกมาเป็นเพลาย่าฆ้องค่ำยามเสาร์ ได้รับกันกับพม่า ๆ มีอาจต่อต้านบารมีได้ถอยไป ก็ดำเนินด้วยพลทหารโดยสวัสดิภาพไปทางบ้านข้าวเม่า. . .³⁷

. . . จำเดิมแต่นั้นมาจึงให้ยกพลพยุหะกองทัพออกจากวัดพิไชย ฝักกองทัพพม่าออกมา เป็นเพลาย่าฆ้องค่ำยามเสาร์ได้รับกันกับพม่าเป็นสามารถ พม่ามีอาจต้านบารมีได้ถอยไปก็ดำเนินด้วยพลทหารโดยสวัสดิภาพไปทางบ้านข้าวเม่า . . .³⁸

. . . พระยากำแพงเพชรก็ยกกองทัพออกจากค่ายวัดพิชัย เดินทัพไปทางบ้านหารตรา พอเพลาลบค่ำ ฝักกองทัพพม่ารู้ก็ยกติดตามมาทัน ได้ต่อรบกันเป็นสามารถ ทัพพม่าต้านทานมิได้ก็ถอยกลับไป จึงเดินทัพไปทางบ้านข้าวเม่า . . .³⁹

³⁶ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม), จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น ๆ, 36.

³⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล, 9.

³⁸ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, 639.

³⁹ พระราชพงศาวดาร. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 149.

จากการวิเคราะห์หลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า พระราชพงศาวดารทั้ง 3 ฉบับ ยกเว้นฉบับพระราชหัตถเลขา มิได้กล่าวถึงการยกทัพผ่านบ้านหันตรา เพียงแต่กล่าวมายกทัพ ออกมาเป็นแพลาย่าฆ้องได้รับกันกับพม่าเป็นสามารถพม่ามีอาจสู้ก็ถอยไป จึงได้ก็เดินทาง ต่อไปทางบ้านข้าวเม่า สำหรับฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึงการยกทัพไปทางบ้านหันตรา แต่เรียกว่า บ้านหารตรา พอเพลพบกับค่ายกองทัพบม่ารู้จักก็ติดตามมาทัน ได้ต่อรบกันเป็น สามารถ ทัพพม่าต้านทานมิได้ก็ถอยกลับไป จึงเดินทัพไปทางบ้านข้าวเม่า เมื่อวิเคราะห์จาก ลักษณะทางภูมิศาสตร์ คณะผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าจะต้องเดินทัพบ้านหันตรา และบริเวณ ดังกล่าวเป็นจุดที่มีการการสู้รบกัน ก่อนพม่าจะถอยไปจึงเดินทัพต่อไปทางบ้านข้าวเม่า ซึ่ง พลเรือเอกวสินธ์ สาริกะภูติ ได้กล่าวไว้ใน ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภูษาติ⁴⁰ ว่า สนามรบปัจจุบันเป็นท้องนาอยู่ตรงข้ามวัดหันตรากับหมู่บ้านหันตราที่มองเห็นอยู่ไม่ไกล ปัจจุบัน บ้านหันตราอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ บ้านข้าวเม่า ปัจจุบันอยู่ที่หมู่ 6 และหมู่ 7 ตำบลข้าวเม่า อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำหรับเพลาย่าฆ้องนั้น หมายถึง เวลา 6 โมงเย็น ซึ่งศาสตราจารย์จำนงค์ ทอง ประเสริฐ ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรมกล่าวไว้ว่า

. . . ในเวลา ๑๘ นาฬิกาในตามวัดต่าง ๆ ในชนบทท่านมักจะ “ย่ากลอง” หรือ “ย่าฆ้อง” “ย่าระฆัง” เพื่อบอกเวลาให้ชาวบ้านรู้ เพราะในสมัยก่อนบ้านเมืองยังไม่เจริญอย่างในปัจจุบันนี้ นาฬิกา มักจะมีเฉพาะตามวัดเท่านั้น พระท่านก็ต้องตีกลองหรือฆ้องระฆัง เป็นสัญญาณบอกให้ทราบเวลาเป็นระยะ ๆ ไป เตี้ยวนี่ชาวบ้านมักมี นาฬิกาใช้กันทั่วไปแล้ว การย่ากลอง ย่าฆ้อง หรือย่าระฆัง ในปัจจุบัน จึงชักค่อย ๆ หดไป. . .⁴¹

สำหรับการเดินทางต่อไปของพระยาตากจากบ้านข้าวเม่าก่อนถึงสามบัณฑิต ได้มี ตำนานท้องถิ่นกล่าวถึงการสู้รบบริเวณคลองชนะ ความว่า “ภายหลังทัพพระยาตากได้ปะทะ กับทัพพม่าอีกครั้งบริเวณคลองชนะจึงเกิดการสู้รบกันเป็นสามารถแต่ทัพพม่าไม่อาจต้านทานได้ โดนตีแตกไป ภายหลังจึงเรียกว่า คลองชนะ” ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน คือ คุณมนตรี รักษาดี และอาจารย์อัมรา หันตรา ให้ทัศนะไปในทิศทางเดียวกัน ความว่า มีทหาร พม่าจำนวนหนึ่งอยู่บริเวณดังกล่าวเพื่อจัดเตรียมเสบียงกรัง เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นทุ่งนา เรียกว่า ทุ่งชายเคื่อง เมื่อทัพพระยาตากผ่านมาจึงได้ปะทะกัน ทั้งนี้ยังมีตำนานท้องถิ่นที่กล่าวถึง

⁴⁰ วสินธ์ สาริกะภูติ, ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภูษาติ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2551), 26.

⁴¹ จำนงค์ ทองประเสริฐ, ภาษาไทยไชยาน (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2528), 229-237.

บ้านข้าวเม่า ว่าชาวบ้านได้เตรียมเสียบึงกรัง ได้แก่ ข้าวเม่า มอบให้ทัพพระยาตาก สำหรับบ้านธนู ชาวบ้านได้เตรียมอาวุธ คือ ธนูให้กับกองทัพพระยาตาก ทั้งนี้คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นในช่วงเวลาดังกล่าวกองทัพพม่าอยู่เต็มพระนคร และช่วงเวลาที่ยกทัพผ่านก็เป็นช่วงมืด ดังนั้นมีความเป็นไปได้ค่อนข้างน้อย ถ้ายอมรับว่าตำนานท้องถิ่นการสู้รบบริเวณคลองชนะ ย่อมเป็นไปได้เลยที่จะมีชาวบ้านอยู่ในบริเวณหมู่บ้านดังกล่าวเนื่องจากมีทัพพม่าบางส่วนมาอยู่บริเวณคลองชนะ ดังนั้น ชาวบ้านน่าจะระหับหนีพม่าไปอยู่ตามป่ามากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับพลเรือเอก วสิษฐ์ สาริกะภูติ ได้กล่าวไว้ใน ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ ว่า . . . กองทัพพระยาตาก เดินทัพผ่านบ้านธนู บ้านข้าวเม่าในเวลากลางคืน ก่อนเที่ยงคืน โดยไม่ได้แวะพัก และคงไม่เดินผ่านหมู่บ้านด้วย ห้วงเวลานั้นทั้งบ้านธนู บ้านข้าวเม่า คงไม่มีประชาชนอาศัยอยู่ ถ้าไม่อพยพเข้าไปอยู่ในกรุงศรีอยุธยาก็ต้องหลบหนีพม่าไปซุกซ่อนอยู่ตามป่าเขาที่ปลอดภัย⁴² จากที่กล่าวมาข้างต้นคณะผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์รายละเอียด ดังนี้

ฝักกองทัพพม่าบริเวณบ้านหันตราออกมาเป็นเวลาประมาณ 6 โมงเย็น ได้รับความพม่าเป็นสามารภ พม่าไม่สามารถสู้ได้ก็ถอยไป จึงเดินทัพต่อไปตามทางบ้านข้าวเม่า ผ่านไปจนถึงคลองชนะ ตำนานท้องถิ่นได้กล่าวถึงการสู้รบบริเวณคลองชนะ ความว่า “ภายหลังทัพพระยาตาก ได้ปะทะกับทัพพม่าอีกครั้งบริเวณคลองชนะจึงเกิดการสู้รบกันเป็นสามารภแต่ทัพพม่าไม่อาจต้านทานได้โดนตีแตกไป ภายหลังจึงเรียกว่า คลองชนะ”

3.2.7 เดินทัพมาถึงบ้านสามัคคีในเวลาประมาณเที่ยงคืน และเกิดเพลิงไหม้ภายในพระนคร

คณะผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเลย์ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า มีรายละเอียด ดังนี้

. . . พอบรรลุถึงสามัคคีตเพลากลางคืน 2 ยามเศษ เพลิงเกิดในกรุงเทพฯ ไหม้แต่ทำทราญตลอดถนนหลวงไปจนถึงวัดฉันทันต์แสงเพลิงรุ่งโรจน์โชตนาการ ครั้นพระองค์ได้ทอดทัตนาเห็นก็สังเวชสลดพระทัย ด้วยอาลัยถึงสมณพราหมณาจารย์ ขัตติยวงศานุวงศ์ แลเสนาพฤตมาตย์ราษฎร์ แลพระบวรพุทธ

⁴² วสิษฐ์ สาริกะภูติ, ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ, 27.

ศาสนา มิใคร่จะไปได้ ดุจมีใจย่อหย่อนจากอุตสาหะ ซึ่งตั้ง
ปณิธานปรารถนาว่าจะแก้กรุงเทพมหานคร ทั้งบวรพุทธศาสนา
เทพยดาเจ้าจิ้งบันดาลให้สมฤดีมีกำลังกรุณาอุตสาหะ ครั้นรุ่งขึ้น
วันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ จุลศักราช 1128 ปีจออัฐศก ให้
ยกทัพไปถ้ำบ้านโพลสามหา . . .⁴³

. . . พอบรรลุถึงสามบัณฑิตเพลาเที่ยงคืน ประมาณ 2 ยามเศษ
เพลิงเกิดในกรุงเทพมหานคร ใหม่แต่ทำทรายตลอดถนนหลวง
ไปจนถึงวัดฉันทันต์ แสงเพลิงรุ่งโรจน์โชตินาการ ครั้นได้ทัศน
เห็น ก็สังเวชสลดใจ ด้วยอาลัยถึงสมณพราหมณาจารย์ ขัตติย
วงศานุวงศ์ เสนาพฤตมาตย์ ราษฎร และบวรพุทธศาสนา
มิใคร่จะไปได้ ดุจมีใจย่อหย่อนจากอุตสาหะ ซึ่งตั้งปณิธานจะ
แก้กรุงเทพมหานคร กับทั้งบวรพุทธศาสนา เทพจึงดลให้ตั้งสติ
สมประฤดี มีกำลังอุตสาหะ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ
เดือนยี่ จุลศักราช 1128 ปีจอ อัฐศก ให้ยกกองทัพไปถ้ำบ้าน
โพลสามหา . . .⁴⁴

. . . ก็บรรลุถึงสามบัณฑิต เพลาเที่ยงคืนประมาณสองยามเศษ
เพลิงเกิดในกรุงเทพมหานครใหม่แต่ทำทรายตลอดถนนหลวง
ไปจนถึงวัดฉันทันต์ แสงเพลิงรุ่งโรจน์โชตินาการ ครั้นได้
ทัศนนาการเห็นก็สังเวชสลดใจ ด้วยอาลัยถึงสมณพราหมณาจารย์
ขัตติยวงศานุวงศ์และเสนาพฤตมาตย์ราษฎร และบวรพุทธศาสนา
มิใคร่จะไปได้ดุจมีใจย่อหย่อนจากอุตสาหะ ซึ่งตั้งปณิธานจะ
แก้กรุงเทพมหานครกับทั้งบวรพุทธศาสนา เทพยเจ้าจึงดลใจ
ให้ตั้งสติสมปฤดีมีกำลังกรุณาอุตสาหะ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์
เดือนยี่ขึ้นห้าค่ำ ลุศักราช 1128 ปีจออัฐศกให้ยกกองทัพไปถ้ำ
บ้านโพลสามหา . . .⁴⁵

⁴³ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ
และเอกสารอื่นๆ, 36.

⁴⁴ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, 640.

⁴⁵ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช)
ฉบับหมอบรัดเล, 9-10.

“... ถึงบ้านสามบัณฑิต เพลาเที่ยงคืนวันนั้นประมาณสองยามเศษ จึงแลมาเห็นแสงเพลิงไหม้ในกรุงก็ให้หยุดทัพอยู่ที่นั่น รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ จึงเดินทัพไปถึงบ้านโพสังหาร...”⁴⁶

... ครั้น ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น 4 ค่ำ ปีกจอ เวลากลางคืนเกิดไฟไหม้ในพระนคร ใหม้ตั้งแต่ท่าทรายริมกำแพงข้างด้านเหนือ ลูกลามมาทางประตูข้าวเปลือก แล้วไฟข้ามมาติดบ้านเรือน แขวงป่ามะพร้าว ตลอดไปถึงแขวงป่าโทน ป่าถ่าน ป่าตอง ป่ายา ไหม้วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณ ไปจนวัดจันทน์ดี ไฟไหม้กุฎีวิหารและบ้านเรือนในพระนครรวมกว่า 10,000 หลัง ผู้คนพลเมืองก็ยั้งอึดคัดคับแค้นหนักขึ้น...⁴⁷

จากการวิเคราะห์หลักฐานดังกล่าวมาข้างต้น พบว่า บางฉบับ เรียกว่า “บ้านสามบัณฑิต” หรือ “บ้านสามบัณฑิต” หรือ “บ้านสามบัณฑิต” แต่ในปัจจุบัน เรียกว่า “บ้านสามบัณฑิต” อยู่ในเขตตำบลสามบัณฑิต อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยหลักฐานทุกฉบับยืนยันตรงกันว่าพระยาตากได้เดินทัพมาถึงบ้านสามบัณฑิตเวลาประมาณเที่ยงคืนและหยุดพักทัพ สำหรับเหตุการณ์ไฟไหม้ในพระนคร พงศาวดาร เรื่องไทยรบพม่า ได้กล่าวถึงค่อนข้างละเอียด แม้มีลำดับที่สลับกันบ้างระหว่างวัดมหาธาตุกับวัดราชบูรณะ คณะผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าการมองเห็นเปลวเพลิงในเวลาประมาณเที่ยงคืนที่ไหม้พระนคร ซึ่งอยู่ห่างจากสามบัณฑิตประมาณ 17 กิโลเมตร แสดงว่าต้องเป็นเพลิงไหม้ขนาดใหญ่ ดังนั้น ข้อความที่กล่าวว่าไฟไหม้กว่า 10,000 หลัง น่าจะใกล้เคียงความเป็นจริง

สำหรับบ้านสามบัณฑิตนี้ ได้มีตำนานท้องถิ่นกล่าวไว้หลากหลาย เรื่องแรกกล่าวว่า “เมื่อพระยาตากพักทัพบริเวณนี้มีชายชราสามคนมาเตือนไม่ให้พักทัพเนื่องจากชัยภูมิโสมงแจ่มและอยู่ใกล้แม่น้ำ (คลอง) จะทำให้เสียเปรียบข้าศึกให้ไปพักที่บ้านโพสาวหาญจะดีกว่า” เมื่อวิเคราะห์เชิงเหตุผลแล้วค่อนข้างเป็นไปได้ยาก เนื่องจาก 1) พระยาตากเป็นถึงแม่ทัพใหญ่ผ่านสมรภูมิการรบจะไม่รู้หลักพิชัยสงครามเลยหรือเป็นไปได้ 2) ช่วงเวลาที่ยกทัพมาเป็นเวลาเที่ยงคืน และเป็นช่วงศึกสงคราม โดยธรรมชาติหลักจิตวิทยาของมนุษย์ไม่น่าจะมีชาวบ้านออกมาเตือนเนื่องจากไม่รู้วาทัพพะยาตากหรือทัพพม่า เรื่องที่สอง กล่าวว่า “ในเวลารุ่งสางก่อนกองทัพของพระยาตากจะออกเดินทางต่อไปยังบ้านโพสาวหาญ ได้มีพระภิกษุ 3 รูป

⁴⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 149.

⁴⁷ สมเด็จพระอมรินทราบหาราชานุกาภ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 403-404.

บิณฑบาตผ่านมาพระยาตากได้เข้านมัสการ พระภิกษุจึงให้พรแก่พระยาตากให้กระทำการใด ๆ สำเร็จดังประสงค์” สำหรับเรื่องที่สองนี้สอดคล้องกับความคิดเห็นของปราชญ์ชาวบ้าน คือ อาจารย์อัมรา หันตรา คุณมนตรี รักษาดี และว่าที่ พันตรีแทน ทรงวรวิทย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลสามัคคีต ทั้งนี้เอกสารบางแหล่งก็มีการกล่าวถึงการสอบถามเส้นทางในการเดินทางไปบ้านโพงสาวหาญหรือจันทบูรกับภิกษุ 3 รูป ประเด็นนี้ คณะผู้วิจัยมองว่ามีความเป็นไปได้ค่อนข้างน้อย เนื่องจากพระยาตากถอยทัพมาอยู่ที่วัดพิชัยเป็นแรมเดือน ย่อมมีเวลาในการวางแผนและในการตัดสินใจยกทัพออกจากพระนครย่อมน่าจะมีการวางแผนอย่างรัดกุม รวมถึงศึกษาเส้นทางการเดินทางทัพแล้ว นอกจากนี้แล้วพลเรือเอกวสินธ์ สาริกะภูติ กล่าวว่าการทัพพระยาตากเดินทางถึงบ้านสามัคคีตในเวลาประมาณเที่ยงคืน ออกเดินทางจากค่ายวัดพิชัยตั้งแต่หัวค่ำเดินทางอย่างเร่งรีบมาแล้วเป็นระยะทางประมาณ 17 กิโลเมตร (วัดระยะทางตรงจากแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 50,000) ระหว่างทางต้องรบกับพม่าที่ยกตามมาทัน 1 ครั้งที่บ้านหันตรา กำลังพลย่อมจะเหนื่อยล้าพอสมควร โดยปกติการเดินทางทัพในสมัยโบราณกองทัพที่เดินทางด้วยเท้าในเวลากลางวัน จะเดินทางประมาณวันละ 20-25 กิโลเมตร เดินต่อเนื่อง 4-5 วันก็จะพักหยุดเดิน 2-3 วัน เพื่อเอาแรงคืนนี้แค่ครึ่งคืนประมาณ 4 ชั่วโมง เร่งเดินด้วยรบด้วยไปได้ไกลถึง 17 กิโลเมตร ถือว่าเป็นการเดินทางที่ยอดเยี่ยมมาก ๆ⁴⁸ จากที่กล่าวมาข้างต้น คณะผู้วิจัยได้สังเคราะห์ และสรุปรายละเอียด ดังนี้

เวลาประมาณเที่ยงคืนเศษได้เดินทัพมาถึงบ้านสามัคคีตและได้หยุดพักทัพ เมื่อมองกลับไปภายในพระนคร เห็นเปลวเพลิงลุกไหม้ตั้งแต่ท่าทรายริมกำแพงด้านเหนือ ลูกกลมมาทางประตูข้าวเปลือก แล้วไฟข้ามมาติดบ้านเรือนแขวงป่ามะพร้าว ตลอดไปถึงแขวงป่าไทน์ ป่าถ่าน ป่าตอง ป่ายาไหม้ วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ ไปจนวัดฉันทน์ดี ไฟไหม้กุฎวิหารและบ้านเรือนในพระนครเกือบ 10,000 หลัง ผู้คนพลเมืองก็ยิ่งอึดอัดคับแค้นหนักขึ้น นอกจากนี้ตำนานท้องถิ่นได้กล่าวถึงบ้านสามัคคีต ความว่า “เมื่อพระยาตากยกทัพมาถึงบ้านสามัคคีตเวลาประมาณเที่ยงคืนเศษได้สั่งให้ทหารหยุดพักทัพเนื่องจากเหนื่อยจากการสู้รบติดพัน ในเวลารุ่งสางก่อนกองทัพของพระยาตากจะออกเดินทางต่อไปยังบ้านโพงสาวหาญได้มีพระภิกษุ 3 รูป บิณฑบาตผ่านมาพระยาตากได้เข้านมัสการ พระภิกษุจึงให้พรแก่พระยาตากให้กระทำการใด ๆ สำเร็จดังประสงค์ ภายหลังจึงเรียกว่า บ้านสามัคคีต”

⁴⁸ วสินธ์ สาริกะภูติ, *ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ*, 32.

3.2.8 เดินทางถึงบ้านโพลสหาญ และปะทะกับทัพพม่าที่ยกตามไป

คณะผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า มีรายละเอียด ดังนี้

ครั้งรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ จุลศักราช 1128 ปีจอ อัฐศก ให้ยกกองทัพไปถึงบ้านโพลสหาญพม่ายกทัพติดตามไป จึงให้เตรียมพลทหารไทยจีนไว้ ครั้นกองทัพพม่ายกมาถึง จึงดำเนินพลทหารออกรบเป็นสามารถพม่าแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก. . .⁴⁹

ครั้งรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ จุลศักราช 1128 ปีจอ อัฐศก ให้ยกกองทัพไปบ้านโพลสหาญ พม่ายกกองทัพติดตามไป จึงให้เตรียมพลทหารจีนไทยไว้ ครั้นกองทัพพม่ายกมาถึง จึงดำเนินนำหน้าพลทหารออกรบเป็นสามารถพม่าแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก. . .”⁵⁰

ครั้งรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์เดือนยี่ขึ้นห้าค่ำ ลุศักราช 1128 ปีจอ อัฐศกให้ยกกองทัพไปถึงบ้านโพลสหาญ พม่ายกกองทัพติดตามไป จึงให้เตรียมพลทหารจีนทหารไทยไว้ ครั้นกองทัพพม่ายกมาถึง จึงดำเนินนำหน้าพลทหารออกรบเป็นสามารถ พม่าแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไปเก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก. . .⁵¹

รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ จึงเดินทางไปถึงบ้านโพลสหาญ ฝ่ายพม่ายกกองทัพติดตามไปอีก จึงให้หยุดทัพเตรียมจะคอยรับกองทัพพม่า พม่ายกไปทันได้ต่อบริกันเป็นสามารถ ทัพพม่าแตกพ่ายไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก . . .⁵²

“ . . . พม่าก็ตามไปในค่ำวันนั้นไปทันพระยาตากที่บ้านโพธิ์สังหาร พอเวลารุ่งเช้าพระยาตากก็ออกหน้านำทหารเข้าต่อสู้ฆ่าฟันพม่าล้มตายแตกกลับเข้ามา . . .”⁵³

⁴⁹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่นๆ, 36.

⁵⁰ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, 640.

⁵¹ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล, 10.

⁵² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 149.

⁵³ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 419-420.

จากการวิเคราะห์จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า บางฉบับ เรียกว่า “บ้านโพสามหา” หรือ “โพสาวหา” หรือ “โพสาวหาร” หรือ “บ้านโพสังหาร” หรือ “โพธิ์สังหาร” แต่ในปัจจุบัน เรียกว่า “บ้านโพสาวหาญ” อยู่ในเขตหมู่ที่ 3 ตำบลโพสาวหาญ อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านสามัคคีตประมาณ 5 กิโลเมตร⁵⁴ โดยหลักฐานทุกฉบับยืนยันตรงกันว่าพระยาตากได้เดินทัพมาถึงบ้านโพสาวหาญและทราบข่าวทัพพม่าตามมาจึงได้ตระเตรียมทหารไทยจีน และนำทหารออกสู้รบกับพม่าจนแตกพ่ายถอยไป และมีตำนานท้องถิ่นได้กล่าวถึงบ้านโพสาวหาญ ความว่า นางโพพร้อมน้องสาว ได้นำชาวบ้านออกมาช่วยพระยาตากสู้รบกับทัพพม่าที่ติดตามมาจนได้รับชัยชนะ แต่นางโพและน้องสาวได้เสียชีวิตในสนามรบ ภายหลังจึงเรียกว่า บ้านโพสาวหาญ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของปราชญ์ชาวบ้าน คือ คุณมนตรี รักษาดี คณะผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์รายละเอียดได้ ดังนี้

ครั้นรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ พระยาตากยกกองทัพไปถึงบ้านโพสาวหาญ พม่ายกทัพติดตามไป จึงได้ตระเตรียมพลทหารไทยจีนไว้ เมื่อทัพพม่ายกมาถึงจึงนำทหารเข้าสู้รบกับทัพพม่าจนแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธจำนวนมาก นอกจากนี้มีตำนานท้องถิ่นได้กล่าวถึงบ้านโพสาวหาญความว่า “นางโพพร้อมน้องสาว ได้นำชาวบ้านออกมาช่วยพระยาตากสู้รบกับทัพพม่าที่ติดตามมาจนได้รับชัยชนะ แต่นางโพและน้องสาวได้เสียชีวิตในสนามรบ” ภายหลังจึงเรียกว่า บ้านโพสาวหาญ

3.2.9 การสู้รบบริเวณบ้านพรานนก

คณะผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า มีรายละเอียด ดังนี้

จึงหยุดประทับแรมอยู่บ้านพรานนก ฝ่ายทแกล้วทหารออกไปลาดเลี้ยวเที่ยวหาอาหารจึงพบกองทัพพม่ายกมาแต่บางคางพะมาไล่ติดตามมาถึงที่ประทับ จึงเสด็จขึ้นมากับม้าทหาร 4 ม้า ออกมารบกับพะมาก่อน กองทัพทั้งปวงจึงตั้งปืนปี่กอกออกรบ แฉงล่อช้าง กองทัพพะมา 30 ม้าแตกหนีไปถึงพลเดินเท้า 2,000 ก็กระจายไปฝ่ายทแกล้วทหารเห็นกำลังบุญฤทธิ์เป็น

⁵⁴ วสินธ์ สาริกะภูติ, *ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ*, 33.

อัครจรรย์ตั้งนี้ ก็ยกย่องว่าเป็นจอมกษัตริย์สมมุติวงศ์ ครั้นรุ่งขึ้น
วันจันทร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือนยี่ ขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกอง
ข้างสามภักดิ์เอาช้างมาถวาย พลาย 5 พัง 1 เข้ากันเป็น 6
ช้าง . . .⁵⁵

. . . จึงหยุดประทับแรมอยู่ ณ บ้านพรานนก ฝ่ายทแก้ว
ทหาร ออกไปลาดเที่ยวหาอาหาร จึงพบกองทัพพม่ายกมา
แต่บางคาง พม่าไล่ติดตามมาถึงที่ประทับ จึงขึ้นมากับม้า
ทหาร 4 ม้า ออกรับกองทัพพม่าก่อน จึงกองทัพทั้งปวงตั้ง
เป็นปีกกาออกรบแข่งสองข้าง กองทัพพม่า 30 ม้าแตกย่น
หกหลังลงไปถึงพลเดินเท้า 2,000 แตกกระจายไป ฝ่าย
ทแก้วทหารทั้งปวงเห็นกำลังบุญฤทธิ์เป็นอัครจรรย์ตั้งนั้น
ก็ยำเกรง ยกย่องว่าเป็นจอมกษัตริย์สมมุติวงศ์ ครั้นรุ่งขึ้น
ณ วันจันทร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือนยี่ ปี่จ้อ อัฐศกขุนชำนาญไพรสณฑ์
และนายกองสามภักดิ์เอาช้างมาถวาย พลาย 5 พัง 1 (รวม)
6 . . .⁵⁶

จึงหยุดประทับแรมอยู่ ณ บ้านพรานนก ฝ่ายทแก้วทหาร
ออกไปลาดเที่ยวหาอาหาร จึงพบกองทัพพม่ายกมาแต่บางคาง
พม่าไล่ติดตามมาถึงที่ประทับ จึงขึ้นมากับม้าทหารสี่ออกรับ
กองทัพพม่าก่อน จึงกองทัพทั้งปวงตั้งเป็นปีกกาออกรบแข่ง
สองข้าง กองทัพพม่าสามสิบม้าแตกย่นหกหลังลงไปถึงพล
เดินเท้า 2,000 แตกกระจายไป ฝ่ายทแก้วทหารทั้งปวง
เห็นกำลังบุญฤทธิ์เป็นอัครจรรย์ตั้งนั้น ก็ยำเกรงยกย่องว่า
เป็นจอมกษัตริย์สัมมุติวงศ์ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันจันทร์เดือนยี่
ขึ้นหกค่ำปีจ้ออัฐศก ขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกอง
สามภักดิ์เอาช้างมาถวาย พลายห้าพังหนึ่งเป็นหกช้าง. . .⁵⁷

⁵⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 36-37.

⁵⁶ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, 641.

⁵⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช)

จึงเดินทัพไปหยุดแรมอยู่ ณ บ้านพรานนก พอเพลายืน พวกท้าวท้าวทหารออกไปเที่ยวลาดหาอาหาร พบกองทัพพม่ากลับยกติดตามมาอีก พลประมาณสองพัน จึงกลับมาแจ้งแก่พระยากำแพงเพชร พระยากำแพงเพชรก็ขึ้นม้ากับม้าทหารสี่ม้าออกรับทัพพม่าก่อน จัดพลทหารทั้งปวงยกแซงเป็นปีกกาออกทั้งสองข้าง เข้าตีกระหนาบทัพพม่า และทัพม้าพม่าสามสิบม้าซึ่งมาหน้านั้นแตกย่นถอยหลังลงไปหาทัพใหญ่ก็พากันแตกพ่ายไป พวกท้าวท้าวทหารทั้งปวงเห็นอานุภาพพระยากำแพงเพชรเป็นมหัศจรรย์ ชวนกันสรรเสริญว่า นายเรามีบุญมาก เห็นจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จะก่อกู้แผ่นดินคืนขึ้นได้เป็นแท้ ก็ยาเกรงอำนาจยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันจันทร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือนยี่ จึงขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกองช้างเมืองนครนายก มีจิตสวามิภักดิ์ นำเอาช้างพลายห้าช้างพังช้างหนึ่งมาให้พระยากำแพงเพชรขอเป็นข้า. . .⁵⁸

จึงไปตั้งพักอยู่ที่บ้านพรานนก ให้พวกทหารไปเที่ยวลาดหาเสบียงอาหารมาเลี้ยงกัน ขณะนั้นมีพวกกองทัพพม่าอีกกองหนึ่ง จำนวนพลขี่ม้าราว 30 ม้า เดินเท้าประมาณ 200 ยกสวนทางมาจากบางคาง แขวงเมืองปราจีน จะเข้ามายังกรุงฯ มาพบพวกทหารของพระยาตากที่ออกไปเที่ยวหาเสบียงอาหารพม่าก็ไล่จับ พวกทหารก็พากันหนีมายังบ้านพรานนก ครั้นพม่าตามมาพระยาตากจึงให้ทหารเดินเท้ารายแยกเป็นปีกกาเข้าตีโอบพวกพม่าทั้ง 2 ข้าง ส่วนพระยาตากขึ้นขี่ม้ากับทหารอีก 4 คน ควบตรงเข้าไล่ฟันพม่าที่ขี่ม้ามาข้างหน้า พม่าไม่ทันรู้ตัวก็ถอยหนีกลับไปปะทะพวกที่เดินเท้า ข้างพวกไทยได้ที่ก็รุกไล่ฆ่าฟันพม่าล้มตายกระจัดกระจายไปหมด ฝ่ายพวกราษฎรชาวบ้านที่หลบหนีพม่าซ่อนเร้นอยู่ ครั้นเห็นพระยาตากมีชัยชนะพม่า ต่างก็ดีใจพากันมาขอเข้าเป็นพวก พระยาตากจึงให้พวกชาวบ้านไป

⁵⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 149.

เกลี้ยกล่อมผู้ที่ตั้งตัวเป็นหัวหน้านายช่อง ที่มาอ่อนน้อม
ยอมเข้ากับพระยาตากและนำเอาช้างม้าพาหะเสบียง
อาหารมาให้เป็นกำลังก็มี. . .⁵⁹

จากการวิเคราะห์จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า หลักฐานทุกฉบับ เรียกว่า “บ้านพรานนก” โดยตรงกับชื่อหมู่บ้านในปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลโพสวาหาญ อำเภอกุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ห่างจากบ้านโพสวาหาญประมาณ 3 กิโลเมตร⁶⁰ โดยหลักฐานทุกฉบับยืนยันตรงกันว่ามีการสู้รบบริเวณบ้านพรานนก โดยเป็นการสู้รบแบบจับพลับบนหลังม้าระหว่างทหารไทย 5 ม้า นำโดยพระยาตากกับทหารพม่า 30 ม้า จนทัพพม่าแตกสนไปถึงพลเดินเท้า โดยหลักฐานทุกฉบับมีกล่าวถึงรายละเอียดเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ยกเว้นพงศาวดาร เรื่อง ไทยรบพม่า ที่กล่าวรายละเอียดแตกต่างกับหลักฐานฉบับอื่นบางส่วน

ณ บ้านพรานนกนี้มีตำนานท้องถิ่น กล่าวถึง เฒ่าคำ ซึ่งเป็นพรานล่านกได้พาทหารออกหาอาหารและเสบียงกรังไปประสบกับทัพพม่าถูกไล่ติดตามมาจนถึงที่ประทับ จึงทำให้เกิดวีรกรรมการสู้รบบนหลังม้าหนึ่งต่อหกขึ้น ภายหลังจึงเรียกว่าบ้านพรานนก ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของปราชญ์ชาวบ้าน คือ พระครูพิศิษฐ์นุญญากร เจ้าอาวาสวัดพรานนก คณะผู้วิจัยได้สังเคราะห์มีรายละเอียด ดังนี้

จากนั้นกองทัพพระยาตากได้เดินทางต่อและไปหยุดพักทัพที่บ้านพรานนก ทหารบางส่วนได้ออกไปหาอาหารแล้วพบกับกองทัพพม่าที่ยกมาแต่บางคาง พม่าไล่ติดตามมาจนถึงที่ประทับ พระยาตากจึงเสด็จขึ้นม้าพร้อมทหาร 4 ม้า ออกรบกับทหารพม่า 30 ม้า กองทัพที่เหลือจึงตั้งเป็นปีกกาตีประชิดเข้าไปทั้งสองข้าง กองทัพพม่าแตกถอยไปจนถึงพลเดินเท้า 2000 ก็แตกกระจายไป ฝ่ายทหารเห็นความสามารถในการรบของพระยาตากก็เกิดกำลังใจฮึกเหิม ณ บ้านพรานนกนี้มีตำนานท้องถิ่น กล่าวถึง “เฒ่าคำ ซึ่งเป็นพรานล่านก ได้พาทหารออกหาอาหารและเสบียงกรังไปประสบกับทัพพม่าถูกไล่ติดตามมาจนถึงที่ประทับ จึงทำให้เกิดวีรกรรมการสู้รบบนหลังม้าหนึ่งต่อหกขึ้น ภายหลังจึงเรียกว่า บ้านพรานนก”

ครั้นรุ่งขึ้นวันจันทร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือนยี่ ขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกองช้างมาสวามีภักดี โดยนำเอาช้างพลาย 5 เชือก และพัง 1 เชือก มาถวาย และกองทัพพระยาตากได้เดินทางต่อไปยังบ้านดง นครนายก ปากน้ำใจไม้ ปราจีนบุรี พัทธยา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และย้อนกลับมากรุงศรีอยุธยาภายหลังล้มสลายโดยใช้ระยะเวลาประมาณ 7 เดือนเศษ และสร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานีสืบต่อไป

⁵⁹ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 420.

⁶⁰ วสินธ์ สารีภักดี, ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ, 35.

4. สรุป

เหตุการณ์ก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และการยกทัพออกจากพระนครของพระยาตากเป็นช่วงต้นของยุคสมัย การบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกันแต่มีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย ทั้งนี้เหตุการณ์ที่สะท้อนอย่างชัดเจน คือ การคาดการณ์ล่วงหน้าว่ากรุงศรีอยุธยาไม่สามารถต้านทัพพม่าได้แน่แท้ พระยาตากจึงยกทัพออกจากพระนครก่อนกรุงศรีอยุธยาอยุธยาล่มสลาย ประมาณ 2 เดือนเศษ และเกิดเหตุการณ์สำคัญดังกล่าวระหว่างเส้นทางการยกทัพ บทความวิจัยดังกล่าวนี้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาหรือสถานศึกษาสามารถนำไปใช้เป็นเค้าโครงเพื่อจัดทำแผนพับหรือพัฒนาเป็นบทเรียนท้องถิ่นต่อไป

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

จ้านงค์ ทองประเสริฐ. ภาษาไทยไชยาน. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2528.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. โคลงภาพพระราชพงศาวดาร พร้อมบทขยายและบทวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550.

_____. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2552.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006), 2556.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

ประชุม ชุ่มเพ็งพันธ์. อธิบายภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 417 ปี แลหลังครั้งบ้านเมืองดี. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2544.

ปราโมรินทร์ เครือทอง. พระเจ้าตากเบื่องต้น. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2548.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษและเอกสารอื่น ๆ. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2551.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2554.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และเอกสารอื่นๆ. นนทบุรี: ศรีปัญญา,
2553.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล. กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2549.

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2507.

วสินธ์ สาริกะภูติ. ตามรอยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 5. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.,
2551.